

І. Ф. КОВАЛЬОВА, С. С. ВОЛКОБОЙ

(Дніпропетровськ)

Маївський локальний варіант зрубної культури

Запропоноване у свій час О. О. Кривцовою-Граковою і пізніше уточнене Д. Я. Телсгіним¹ виділення двох етапів зрубної культури Північного Причорномор'я не вичерпує, як свідчать дослідження останніх років, усієї своєрідності локальних і хронологічних проявів пізньої пори бронзового віку цього ареалу. Тому зрозуміле прагнення дослідників до виявлення локальних різниць і систематизації пам'яток по окремих районах зрубної культурної спільності, одним з яких є південне Дніпровське Лівобережжя.

Під час розкопок археологічної експедиції Дніпропетровського університету на трасі Фрунзенської зрошувальної системи в 1972 р. відкрито вузьколокальну групу курганних поховань у зрубках. Вони супроводжувались своєрідною керамікою, яка дістала назву маївської за місцем відкриття — поблизу с. Верхня Маївка Дніпропетровської області².

Район досліджень являє собою ділянку лівобережного плато, обмежену долинами річок Дніпра, Кільчені й Чаплинки (рис. 1). Могилянки, у складі яких п'ять — десять насипів висотою від 0,5 до 5 м, розташовані вздовж уступу вододільного плато і межують з другою терасою Дніпра, а також в степу неподалік долини р. Кільчені. Всього в 1972—1974 рр. досліджено 37 курганів, де відкрито 24 основних і 37 впускених у насипи поховань, споріднених між собою за рядом ознак.

Курганна група II розташована за 2,5 км на південь від с. Верхня Маївка по трасі магістрального каналу. Вона складається з шести насипів, що простягаються на 1,1 км з північного сходу на південний захід. П'ять з них (№ 1, 3—6) споруджено над поодинокими похованнями маївського типу, шостий (№ 2), належний до часу енсоліту, містив впускене маївське та пізньозрубні поховання.

Курган № 1 заввишки 4,3 м мав у діаметрах південь — північ та захід — схід відповідно 41,2 м і 46 м, насипаний з чорнозему у два прийоми: рівень первинного насипу, заввишки 2,8 м, позначений шаром попелу та похованнями (у трьох групах) черепів свійських тварин. На рівні давнього горизонту (3,7 м) виявлені залишки вогнища і черепи двох коней у західному секторі кургану.

Поховання виявлене за 3,6 м на південний захід від центру кургану. Могиляна яма прямокутної форми з округленими кутами, довжиною 2,1 м, шириною 1,4 м і глибиною 2,1 м, орієнтована зі сходу на захід, на рівні давньої дещої поверхні перекривалась обвугленими плахами. На дні встановлена рама зрубу прямокутної форми (1,9×1,27 м), складена з підтесаних колод у два вінця. З'єднання здійснювалось за допомогою пазів. Покрівля складалась з дев'яти поперечних плах та шару очсету завтовшки 0,7 м. Дерево обпалене (рис. 2,2).

Поховання являє собою тілопокладення на лівому боці, кістяк слабо скорчений — ноги утворюють з тілом тупий кут, руки піднесені до рівня обличчя. Орієнтація східна. На кістках помітні сліди дії вогню. Біля голови стояла глибока гострореберна миска, прикрашена по надберній частині складним меандровим орнаментом. Він виконаний від-

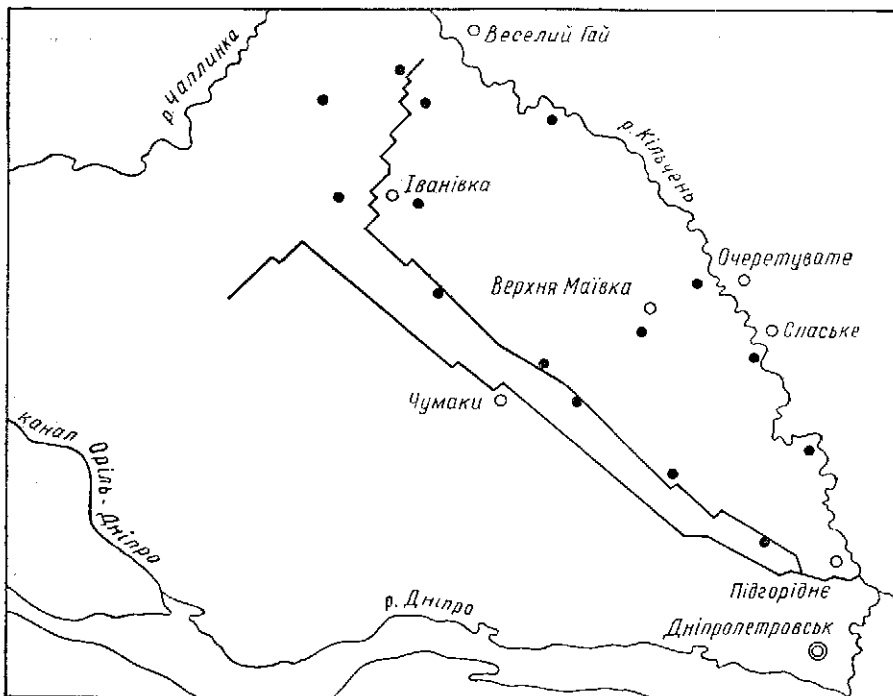

Рис. 1. Схема розташування могильників з похованнями маївського типу.

битками середньозубчастого штампу і облямований таким же візерунком, але в горизонтальному напрямку. Поверхня темно-сірого кольору, добре лощена. Висота — 15,5 см, діаметр вінець — 20 см, денця — 8,7 см (рис. 3, 1).

Зовні зрубу лежав уламок передвінсової частини посудини типу корчаги з широким отвором та округленими бочками. Верхню частину прикрашають два горизонтально розміщених наліпних валики; залишки подібних до них наявні по боках, а між ними простежується складна система скошених наліпних валиків. П'ять майже вертикальних вали-

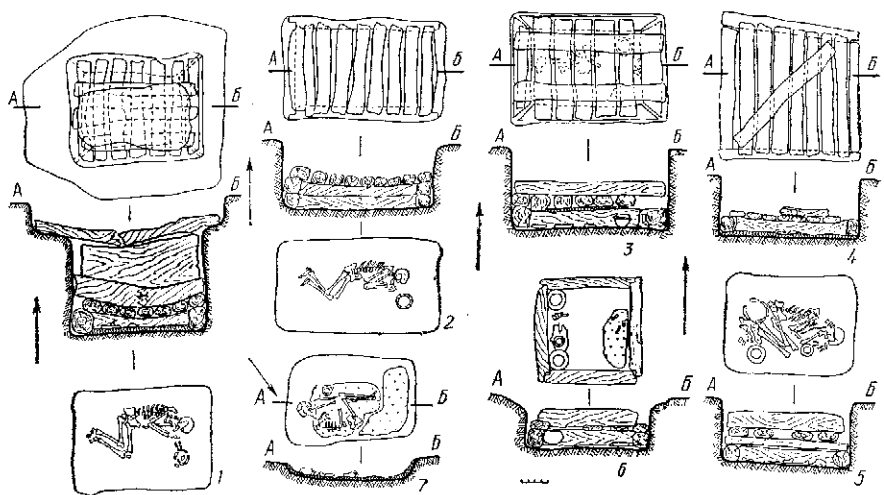

Рис. 2. Плани та розрізи поховань у зрубках:

1 — група II, курган № 3; 2 — група II, курган № 1; 3 — група III, курган № 3; 4 — група III, курган № 4; 5 — група III, курган № 5; 6 — група V, курган № 2, поховання № 5.

Рис. 3. Посуд з поховань у зрубах. II курганна група.
 1, 2 — курган № 1; 3 — курган № 3; 4 — курган № 4; 5 — курган № 6.

ків неповністю збереглися у правому нижньому куті (рис. 3,2). В цілому, орнаментальну систему можна визначити як складну текстильну, а самий виріб, безперечно, виготовлений у порівняно пізній техніці багатоваликаної орнаментатії. Остання типова для посуду однойменної культурної належності. Уламок використовувався як жаровня: в ньому лежало вугілля та крем'яне черешкове вістря стріли.

Курган № 2 замикав могильник зі сходу. Насип округлої форми, висотою 1,52 м і діаметром 36 м відрізняється від інших (видовжсних) з цієї групи, що пояснюється його більш раннім неолітичним віком.

Маївське поховання № 2 містилося у насипі по центру кургану, на глибині 1,05 м від репера. Могильна яма овальної форми, розмірами 1,4×0,6 м, облицьована корою і перекрита обпалним деревом та очеретом. Поховання дитяче і є частковим тілоспаленням. Кістяк лежав скорчений на лівому боці, головою на схід. Його супроводжували фрагменти ліпного горщика, орнаментованого під вінцями і по низько розташованих ребристих плічках гладкими наліпними валиками.

Курган № 3, висотою 0,8 м і діаметром у напрямку захід — схід та південь — північ відповідно — 37 м і 34 м, споруджено з однорідного чорнозему. В південно-західній частині на рівні давньої денної поверхні знаходився майданчик (4×3,5 м), який було насипано з глини з викиду поховання № 1. На ньому, у попелі вогнища, трапились черепи двох коней та фрагменти дуже перепаленої кераміки.

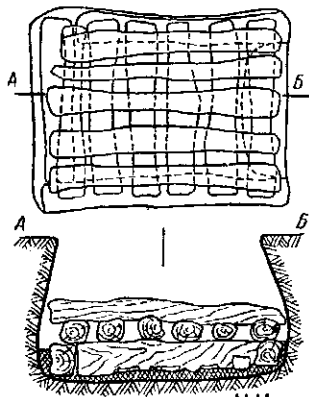

Рис. 4. Курган 5, група II. План та розріз поховання № 1.

У центрі кургану була могильна яма абсидоподібної форми, площею 2,33×2,1 м і глибиною 2,1 м, орієнтована із заходу на схід. На глибині 0,4 м від її верху простежено приступку, де частково збереглися плахи верхнього перекриття. Рама зрубу прямокутна, розмірами 2,25×1,45 м, складена з колод діаметром 0,25—0,3 м, які сполучались за допомогою скосин. Покрівля складалась з плах, що лежали в поздовжньому та поперечному напрямках, а також з обрубка стовбура діаметром 1,2 м, довжиною 2 м. Дерево обвуглене (рис. 2,1). У зрубі, на підстилці з кори, лежав на лівому боці з підігнутими ногами і долонями, покладеними перед обличчям, кістяк людини. Орієнтація східна. У головах стояла ситулоподібна посудина з широкими плавно відігнутими назовні вінцями, ребристо округленими плічками, розміщеними вище середини висоти посудини, вузьким денцем і розширеним донизу піддоном. Зовнішня поверхня лошена, бурого кольору. Декор складається з чотирьох горизонтальних зон лінійно прогладженого орнаменту з дрібним надкарбуванням («жорстка дротина»), нижче яких розміщено ряд асиметричних трикутників. Висота — 20 см, діаметр вінець — 16,5 см, денця — 9,5 см (рис. 3,3). Поруч лежали бронзові шило та голка. У заповненні могили виявлено фрагменти широко відкритого горщика з високо розташованими ребристими плічками. Поховання супроводжувалось залишками жертвовної їжі — щелепою коня і кінцівками вівці.

Курган № 4, висотою 1,6 м і діаметрами захід — схід та південь — північ 42 та 35 м, насипаний з однорідного чорнозему. Він містив одне поховання маївського типу (за 2,6 м на схід від центру). Могильна яма прямокутної форми, розмірами 1,4×1,1 м і глибиною 1,2 м, орієнтована по лінії захід — схід. Рама зрубу прямокутна (1,2×0,9 м), складена з плах, що з'єднані способом «у півдерева»; перекриття з поздовжніх плах обпалене. Кістяк підлітка лежав на лівому боці, з підігнутими у колінах ногами і руками, покладеними долонями перед обличчям. Орієнтація східна. У головах стояв ліпний широко відкритий горщик з високими округлоребристими плічками. Поверхня темно-сірого кольору, заглажена. Висота — 15,5 см, діаметр вінець — 16,5 см, денця — 10,8 см (рис. 3,4).

Курган № 5 мав висоту 0,7 м і максимальний діаметр захід — схід 26 м. На рівні давньої поверхні в східному секторі відкрито залишки тризни — вогнище і в ньому нижню щелепу коня.

Поховання виявлене на відстані 1,4 м на схід від центру кургану. Могильна яма овальної форми, розмірами 2,16×1,71 м і глибиною

2,25 м, орієнтована по осі захід — схід. На рівні давнього горизонту її перекривали обвуглені плахи та кора. Рама зрубу складена з плах завширшки 0,4—0,5 м, з'єднаних за допомогою пазів, і щільно підігнана до стінок могили. Покрівля мала шість поперечних та п'ять поздовжніх плах, на яких містився шар обвугленої трави (рис. 4). Кістяк дорослої людини лежав головою на схід на правому боці, з ногами, зігнутими під прямим кутом до тіла, і руками, піднесеними долонями на рівень обличчя. Верхню частину тіла перекривала розсічена вздовж грудина великої тварини, ймовірно, коня (рис. 5, 1). Перед обличчям стояв горщик з високо розташованими опуклими плічками, які прикрашено прокресленим орнаментом у вигляді подвійної «ялинки». Висота — 19 см, діаметр вінець — 20,5 см, денця — 10,6 см (рис. 5, 2).

Другий горщик — високий банкоподібний з опуклими плічками і стягнутою безпосередньо під зрізом вінець верхньою частиною — знайдено у фрагментованому стані в засипці могили. Його прикрашав наліпний валик, круглий в перетині, нижче якого розміщена система низьких трикутників, заповнених горизонтальними відбитками дрібнозубчастого штампу. Поверхня ангобована, вохристого кольору. За спиною похованого вздовж хребта лежали 12 черепашок Улію.

Рис. 5. Курган 5, група II:
1 — загальний вигляд поховання; 2 — посудина з поховання № 1.

Курган № 6, висотою 1,35 м, діаметрами захід — схід та південь — північ 26 і 22 м, споруджений з одпорідного чорнозему над похованням маївського типу. Останнє відкрито на відстані 5,4 м на південний схід від центру кургану. Могильна яма підпрямокутної форми орієнтована по осі захід — схід, її розміри — 2,4×1,7 м, глибина — 2,3 м. Раму (2,1×1,6 м) утворюють плахи, з'єднані за допомогою скосин; перекриття з поперечних та поздовжніх плах обпалене.

Кістяк покладений на лівому боці із зігнутими під прямим кутом до тіла ногами і руками, піднятими до рівня обличчя долонями. Орієнтація східна. Біля голови стояв горщик видовжених пропорцій з округлим ребром на двох третирах висоти посудини. Нижче слабо відігнутих назовні вінець розміщено три підтрикутного перетину валики. Поверхня чорного кольору, заглажена. Висота — 22 см, діаметр вінець — 21,6 см, денця — 12 см (рис. 3,5).

До складу III курганної групи входили дев'ять насипів, розташованих в одну лінію зі сходу на захід між 95-м та 107-м пікетами магістрального каналу, за 2 км на південний схід від с. Верхня Маївка. Час виникнення могильника датується енеолітом (кургани № 4,8). Останні

сім курганів утворюють культурно споріднений могильник з поодинокими маївськими похованнями.

Курган № 1 заввишки 1,25 м і діаметрами на захід — схід та південь — північ відповідно — 38 та 24 м, насипаний з однорідного чорнозему. В південно-західному секторі на рівні давньої денної поверхні наявний майданчик з глини (3,7×3,5 м), обпалений до цеглистого кольору. Тут знайдено уламки кераміки та двох кінських черепів.

Поховання відкрито за 8 м на схід від сучасного центру насипу. Могила прямокутної форми, розмірами 1,6×1,2 м і глибиною 1,9 м, перекривали обпалені плахи та шар (0,7 м) обвугленої трави. Зруб мав раму (1,23×0,85 м) з підтесаних колод у два вінця, складених за допомогою назів: перекриття — з семи поздовжніх та дев'яти поперечних плах.

Поховання належить дорослій людині. Несбіжчик лежав на лівому боці в дуже скорченій позі, орієнтація східна. На рівні грудей, біля південної стінки зрубу, трапилась широко відкрита глибока миска з високими округлорєбристими плічками, підкресленими подвійною борознкою, що імітує наліпний валик. Вище за неї розміщено стоячі трикутники, заштриховані паралельно одній з сторін, нижче — прокреслений зигзаг. Поверхня сіро-жовтого кольору; є залишки ангобу поганої якості. Висота — 16 см, діаметр вінець — 21,5 см, денця — 3,2 см (рис. 6, 1).

Курган № 2, висотою 0,7 м і максимальним діаметром захід — схід 26 м, також мав насип з однорідного чорнозему. В західній полі на рівні давньої денної поверхні знайдено щелпу коня, а в материковому викиді по центру кургану — фрагменти великого горщика діаметром вінець 56 см. Під ними та по ребристих плічках є наліпні валики трикутної у перерізі форми, розділені косими насічками, що імітують шнур.

Поховання розташоване на схід від центру насипу на відстані 1,5 м. Яма прямокутна, розміри її — 1,6×1,2 м, глибина 1,88 м; орієнтація із заходу на схід. Прямокутна рама зрубу (1,5×1,1 м) складена з плах за допомогою укосів та розпірок, покрівля — у два накати з чергуванням поздовжньо-поперечно покладених обвуглених колод.

Кістяк скорчений на лівому боці, головою орієнтований на схід. Перед обличчям стояла банкоподібна посудина з високими ребристими плічками. Поверхня темно-сірого кольору, вкрита дрібними розчосами, висота посудини — 17,5 см, діаметр вінець — 19,5 см, денця — 12 см (рис. 6, 2).

Курган № 3 висотою 0,97 м і діаметрами захід — схід та південь — північ відповідно 53 м та 30 м. На рівні давньої поверхні в східному секторі був майданчик з обпаленої глини, де знайдено фрагменти банкоподібної посудини, орнаментованої під вінцями двома гладкими валиками.

Могильна яма, розмірами 1,6×1,2 м, впущена в материк на глибину 3 м у східній частині насипу. Плахи зрубу завширшки 0,4 м щільно припасовано до стінок ями, перекритої чотирма поздовжніми і вісьмома поперечними плахами, між якими містився шар очерету (0,5 м). Дерев'яні конструкції обвуглені, так само як і кістки поховання (рис. 2, 3). Останнє належало дорослій людині, тіло якої було покладено у скорченій позі на лівому боці, головою на схід. На рівні грудей біля південної стіни зрубу трапився банкоподібний горщик з високо розташованими ребристо округлими плічками і потовщеним краєм вінець, нижче яких щільно примазано гладкий валик. Висота — 18 см, діаметр вінець — 19 см, денця — 11 см (рис. 6, 3). Біля ніг лежав фрагмент гострорєбрної миски. Вона прикрашена по надребній частині композицією з рівнобічних трикутників, пансених відбитками перевитого шнура.

Курган № 4 споруджений над основним ямним похованням. Впускне поховання маївського типу (№ 2) досліджено у південно-східній час-

Рис. 6. Посуд з поховань у зрубах. III курганна група:

1 — курган № 1; 2 — курган № 2; 3 — курган № 3; 4 — курган № 4; 5, 6 — курган № 5; 7 — курган № 8.

тині насипу. Яма підчотирикутна ($2 \times 1,9$ м), заглиблена в материк на 1,2 м. Зрубна рама розмірами $1,8 \times 1,6$ м складається з підтесаних з'єднаних впритул колод. Перекриття зрубу — сім поперечних плах, на яких по діагоналі покладено масивну колоду (рис. 2,4).

Кістяк, частково обпалений, лежав у скорченій позі на лівому боці; орієнтація східна. Перед обличчям знайдено банкоподібну посудину з округлими плічками, розташованими на половині висоти. Темно-сіра поверхня зберігає сліди смуг від загладжування трісками. Висота — 15 см, діаметр вінець — 17 см, денця — 10 см (рис. 6,4). Крім того, в засипці могили були уламки гострореберної миски, орнаментованої трикутниками в сполученні з вертикальними відбитками шнура та фрагменти двох банкоподібних посудин, з яких одна прикрашена овально-видовженими паколами по вінцях.

Курган № 5 (висота — 0,8 м, діаметри захід — схід та південь — північ — 42 та 38 м) містив поховання маївського типу з могилою прямокутної форми, розмірами $1,6 \times 1,2$ м і глибиною 2,5 м. Розташована в центрі насипу і перекрита на рівні давньої поверхні обпаленими плахами; могила орієнтована по осі захід — схід. Плахи рами завширшки 0,3—0,4 м з'єднані за допомогою укосів і щільно припасовані до стінок могили. Багаторядне перебиття з поздовжніх та поперечних плах включало частину стовбура діаметром 0,8 м і довжиною 1,5 м (рис. 2,5).

Небіжчика поховано на лівому боці, орієнтовано головою на схід. Ноги зігнуті під гострим кутом, долоні рук покладено перед обличчям. Поховання супроводжувалося трьома посудинами. Перед грудьми стояв горщик з округлими плічками та сплющеним краєм вінець, орнаментованих відбитками перевитого шнура. Висота — 9 см, діаметр вінець — 12,5 см, денця — 8 см (рис. 6,5).

Другий горщик — витягнутих пропорцій з низько розташованими округлими плічками — виявлено на рівні колінних суглобів. Висота його — 17,5 см, діаметр вінець — 18 см, денця — 11,5 см. Третя посудина, що стояла за спиною, являє собою глибоку широко відкриту миску. Нижче зріза відігнутих назовні (під кутом 45°) вінець і по ребру вона прикрашена горизонтальними рядами відбитків перевитого шнура, а між ними — трикутниками, виконаними відбитком того ж штампу. Висота горщика — 16,5 см, діаметр вінець — 21 см, денця — 11 см (рис. 6,6). Поряд знаходилося плоске дерев'яне блюдо овальної форми, на якому лежали хребці корови.

Поховання № 2 розміщувалось у західній частині насипу, на рівні давньої дещої поверхні. В прямокутновидовженій ямі розмірами $1,27 \times 0,87$ м було поховано дитину без супровідного інвентаря. Орієнтація східна, кістяк скорчений (на лівому боці), частково обпалений.

Курган № 6, висотою 1 м і діаметрами захід — схід та південь — північ — 40 та 38 м, насипано з однорідного чорнозему. Яма ($1,85 \times 1,58$ м) орієнтована із заходу на схід, впущена в материк на глибину 1,8 м у східній частині насипу. В нижній частині вона на висоту 0,4 м облицьована деревом, на яке спиралась шість плах перебиття. Похований лежав у скорченій позі на лівому боці, орієнтація східна. Перед обличчям, повернутим на південь, стояв горщик з відігнутими назовні короткими вінцями і низьким широким наліпним валиком по лінії ребристих плічок. Поверхня чорна, подекуди лощена. Висота — 11 см, діаметр вінець — 19 см, денця — 17 см.

Курган № 7 з однорідного чорнозему також мав висоту 0,6 м і максимальний діаметр захід — схід — 27 м. У ньому за 0,5 м на схід від центру насипу відкрито маївське поховання у ямі розмірами $1,6 \times 1,1$ м та глибиною 1,3 м, орієнтоване по осі захід — схід. Зруб складено з плах завширшки 0,3 м, покрівлю — з шести обвуглених плах, які лежали по діагоналі. Поховання зберігає сліди часткової кремації. Кістяк скорчений, покладений на лівому боці, долоні — на рівні обличчя, орієн-

тація східна. Він супроводжувався уламком гострореберного горщика, орнаментованого під вінцями трикутниками з відбитків шнура.

Курган № 8 найбільший у складі групи: висота насипу — 6,24 м, діаметр в напрямку на захід — схід — 86 м. Час його виникнення визначається за наявністю давньоюмних поховань енеолітом. Поховання маївського типу (№ 6) відкрите на відстані 2,5 м на захід від центру насипу, з ним пов'язується друга досипка до первинного насипу (перша пов'язується із катакомбними похованнями). Могильна яма прямокутної форми, розмірами 2×1,5 м і глибиною 1,8 м, орієнтована із заходу на схід з незначним відхиленням на північ. Її перекривали обвуглені плахи. Рама споруджена з підтесаних колод, покрівля — з плах. Частина конструкції скріплена за допомогою пазів. Дно вистелено корою.

Поховання належало дорослій людині. Кістяк лежав на лівому боці з підігнутими в колінах ногами, головою на південний захід. Стулені долоні піднесені до обличчя. Біля голови трапилось дерев'яне блюдо овальної форми, з'єднане бронзовим дротом. На блюді лежали кістки (ребра) корови.

Біля ступнів ніг стояла банкоподібна посудина видовжених пропорцій із загнутим досередини краєм вінець. Поверхня чорна, вкрита розчосами. Висота — 23,3 см, діаметр вінець — 18,5 см, денця — 10,3 см (рис. 6,7).

Курганна група IV, у складі якої чотири кургани, розташована за 2,5 км на північний схід від третьої і за 2 км на південний захід від с. Верхня Маївка. Три насипи, споруджені над давньоюмними похованнями (№ 1, 2, 4), містили впускні поховання маївського типу. Основне поховання відкрито у кургані № 3. Його насип, висотою 1,54 м і діаметром захід — схід та південь — північ — 42 та 36 м, складається з однорідного чорнозему.

За 1,8 м на південь від центру кургану виявлено прямокутну могильну яму розмірами 1,7×1,25 м і глибиною 0,7 м, облицьовану обвугленими плахами. Поховання являє собою тілоспалення, залишки якого у вигляді золотисто-вуглистої плями простежувалися біля східної стінки могили.

До поховального інвентаря належать дві посудини: банка видовжених пропорцій з високими ребристими плічками, орнаментована наліпним валиком під вінцями, та гострореберний горщик, прикрашений подвійним валиком по плічках. Поховання супроводжувалося жертвовною їжею — щеленою коня та кістками віці.

Курган № 4 (висота — 2,91 м і максимальний діаметр північ — південь — 50 м) містив поховання ямного часу. Для п'яти маївських поховань було зроблено досипку до первинного насипу в східній полі кургану.

Поховання № 1. Прямокутна яма (2×1,5 м) глибиною 1,6 м на рівні давнього горизонту мала перекриття з плах та кори; останні вкривали також дно могили. Скорчений і покладений на лівому боці кістяк мав східну орієнтацію. Поховання супроводжувалося двома посудинами — банкою і горщиком, що стояли по обидва боки черепа, і третьюю, фрагментованою, яка була знайдена в засипці ями. Перша — це ліпна широко відкрита банка з низько поставленими округлими плічками. Зріз вінець потовщено, під ним розміщено гладкий широкий валик. Поверхня жовто-сірого кольору. Висота — 16,5 см, діаметр вінець — 16 см, денця — 11,5 см (рис. 7, 1).

Горщик має видовжені пропорції, відігнутий назовні край вінець і високі ребристі плічка, підкреслені наліпним валиком. Висота — 18,3 см, діаметр вінець — 20,2 см, денця — 10,5 см. В середині були кістки віці (рис. 7, 2).

Третя посудина глибока, банкоподібна, ребриста. На двох третинах її висоти розташовані округлі плічка. Нижче зріза вінець — наліпний,

розчленований навскісними нарізками валик. Під ним — система зв'язуючих трикутників, які разом з розміщеними по ребру стоячими трикутниками, орнаментованими зсередини, утворюють візерунок у вигляді складного зигзагу. Поверхня сірого кольору, ангоб майже не помітний. Висота — 20,5 см, діаметр вінець — 19 см, денця — 9,5 см (рис. 7,3).

Поховання № 2. Яма підпрямокутної форми, розмірами 1,6×0,9 м і глибиною 1,9 м, мала на рівні давньої поверхні перекриття з обвуглених

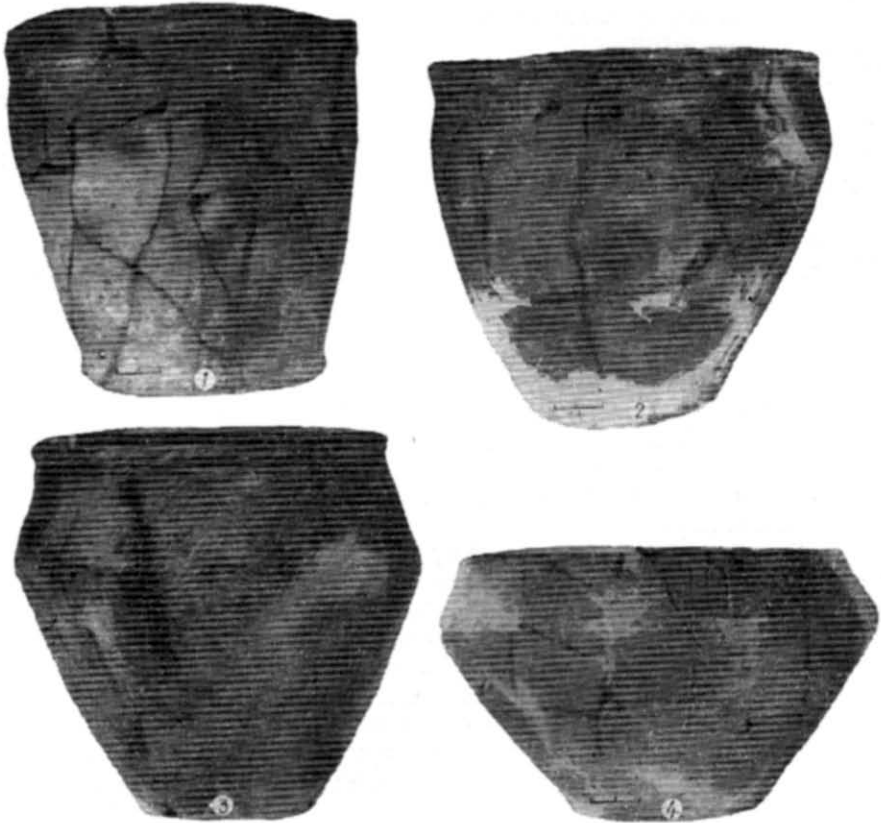

Рис. 7. Посуд з впускних поховань. IV кургана група:
1—3 — курган № 4, поховання № 1; 4 — курган № 4, поховання № 4.

плах. Дно і стіни могили вистелені корою та очеретяними матами. Обпалений кістяк лежав на лівому боці з підігнутими ногами, орієнтація східна. У головах стояв горщик з відігнутими пазовні віnciaми і округло-ребристими плічками на 2/3 висоти посудини.

Поховання № 3. Могила в східній частині насипу зруйнована пізнішим (XVIII ст.) похованням. Кістяк скорчений, частково обпалений. Покладений він на правому боці, орієнтований головою на схід. З речових знахідок є фрагмент гострореберного горщика, орнаментованого подвійними валиками під краєм вінець і по високих ребристих плічках.

Поховання № 4 відкрито у насипі на глибині 1,2 м, за 7,2 м на схід від центру кургану. Форма ями близька до овалу. Перекриття складається з дерева та шару очерету. Небіжчик скорчений, лежав на лівому боці, головою на південний схід. Перед обличчям стояла глибока миска, верхня частина якої загнута всередину на чверть висоти посудини. Плічка плавко закруглені. По надреберній частині розміщена система підпрямокутних фігур, заповнених навскісними хрестоподібними відбит-

ками дрібнозубчастого штампу. Висота миски — 14 см, діаметр вінець — 22 см, денця — 12 см (рис. 7,4).

Поховання № 5. Могильна яма розмірами 1,7×1,4 м і глибиною 0,5 м в східній частині кургану була перекрита корою, яка облямовувала також стінки та дно. Кістяк частково обпалений, покладений на лівому боці, поза скорчена, орієнтація південно-східна. Перед обличчям лежав фрагмент ліпшого гострореберного горщика, прикрашеного підвішнями трикутниками з відбитків шнура.

Курганна група V розташована за 150 м на південь від приміщення насосної станції № 8. З 11 насипів могильника, який датується енеолітичним часом, поховання маївського типу відкриті у п'яти; у двох випадках вони були основними (курган № 6), інші виявилися вшунченими в насип ямних поховань.

Курган № 2, висотою 1,53 м і діаметрами захід — схід та південь — північ — 46 та 42 м, споруджений в давньоямний час. У кургані, в досипаному по його центру черноземі, було чотири впускних поховання маївського типу.

Поховання № 1 розташоване за 2 м на захід від центру, на глибині 0,56 м. Близька до овалу яма вистелена корою. Похований (підліток) лежав скорчений на лівому боці; орієнтація південно-східна (рис. 2,7). Перед обличчям стояв горщик з високими ребристими плічками, підкресленими паліпним валиком. Краї вінець потовщені, під ними також розміщено гладкий валик. Поверхня темно-сіра, старанно заглажена. Висота — 21 см, діаметр венця — 21 см, денця — 8,5 см (рис. 8, 1).

Поховання № 3 відкрито у східній частині кургану на глибині 0,5 м. Ями не простежено. Померлого покладено на лівому боці, головою на південний схід; ноги підігнуті в колінах, долоні наближені до обличчя. У головах знайдено ребристий горщик видовжених пропорцій; нижче зрізу вінець і по ребру розміщено валики, розчленовані відбитками нігтя. Ребриста ручка з горизонтальним отвором зламана. Протилежна частина посудини не збереглася (там, можливо, була така ж ручка). Зовнішня поверхня має горизонтальні сліди від згладжування паличкою (тріскою), що нагадує схожі за формою посудини пам'яток з багатоваликовою керамікою. Висота горщика — 21 см, діаметр венця — 23 см, денця — 11 см (рис. 8,2).

Поховання № 4 виявлено в південно-східній частині кургану на рівні давньої поверхні. Яма овальноподібної форми, розмірами 1,3×0,8 м, орієнтована зі сходу на захід, її стінки та дно вистелені корою і очеретом. Кістяк дитини 7—10 років лежав на правому боці із зігнутими в колінах ногами, руки долонями покладені перед обличчям. Орієнтація східна. Поховання супроводжувалося нижньою частиною ребристої посудини з валиком по ребру і багатолінійним врізним орнаментом над ним. Вінець частини збита і заглажена. Це надає схожість цьому горщику з глибокою мискою (рис. 8,3).

Поховання № 5 відкрито у західній частині кургану на відстані 12,8 м від центру. Яма підчотирикутної форми (2,3×2,25 м) мала глибину 0,9 м. Рама зрубу (1,8×1,6 м) складена з підтесаних колод діаметром 0,3 м, з'єднаних в кутах за допомогою пазів у «піддерева». Перекриття утворювали п'ять поздовжніх колод, на яких по осі захід — схід лежав стовбур довжиною 1,2 м і діаметром 0,9 м. Дно вистелене корою та тонкими плахами. Поховання являє собою тілоспалення на стороні: під північною стінкою зрубу була пляма попелу з окремими кальцинованими кістками людини (рис. 2,6). Вздовж південної стінки впритул до рами стояли дві великі глибокі широко відкриті миски з високими округлоребристими плічками, відігнутим назовні краєм вінець і старанно заглаженою поверхнею сіро-жовтого кольору. Висота — 18—16 см, діаметр вінець — 25—26 см, денця — 10—10,5 см (рис.

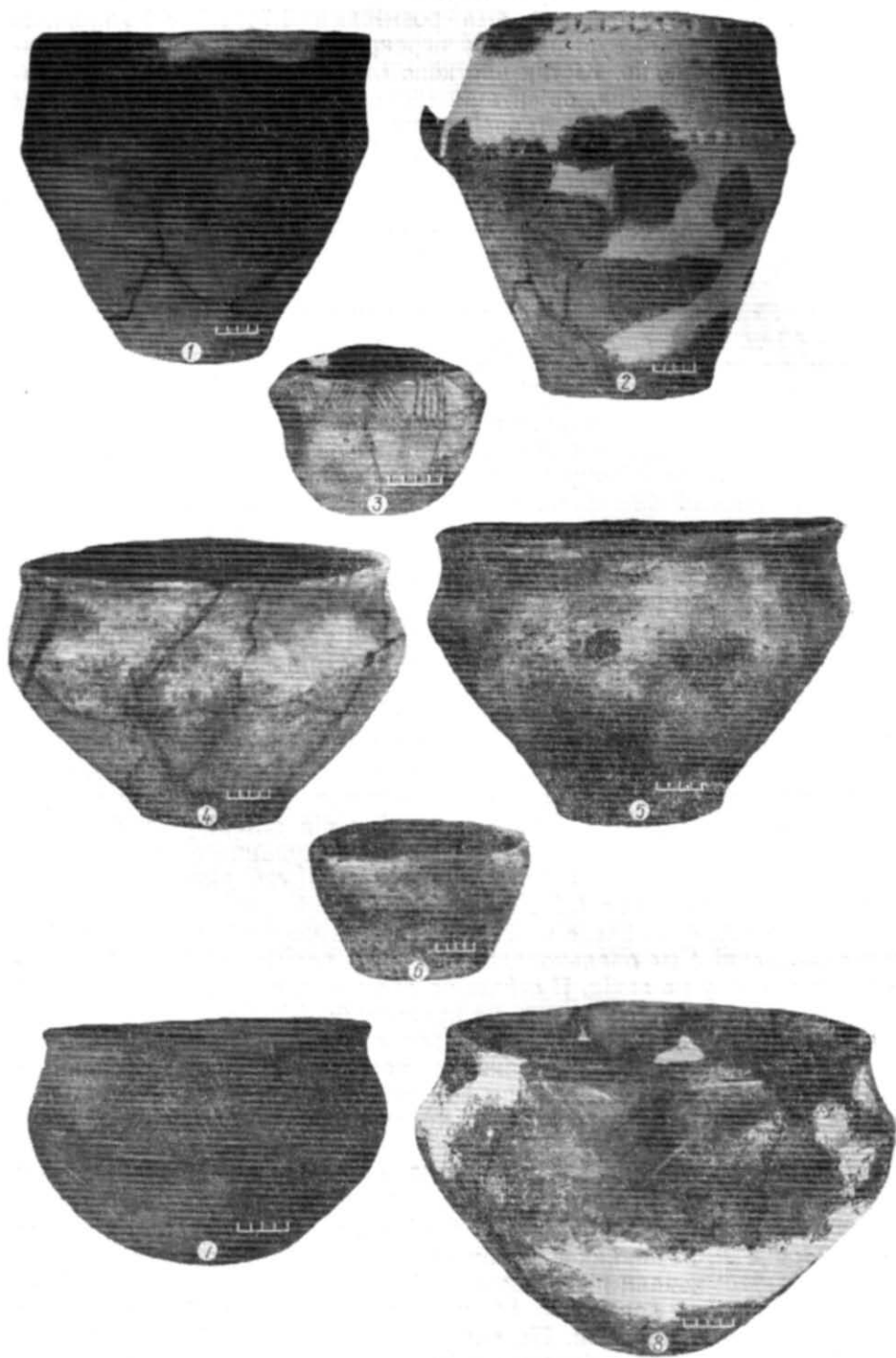

Рис. 8. Посуд з поховань V—VI курганні групи:

1 — курган № 2, поховання № 1; 2 — курган № 2, поховання № 3; 3 — курган № 2, поховання № 4;
 4 — курган № 2, поховання № 5; 5 — курган № 2, поховання № 5; 6 — курган № 2, поховання № 5;
 7 — курган № 6, поховання № 6; 8 — курган групи VI, курган № 1, поховання № 1.

8, 4, 5). Між ними на дерев'яному блюді стояла присадкувата посудинка-плошка, стінки якої поступово розширюються до зрізу вінець (рис. 8, 6). Блюдо дійшло у фрагментах, які дають змогу відтворити його овальну форму, лінзоподібну у перетині; край жолобчастий, потовщений. На двох фрагментах збереглися бронзові фігурні пластини, на яких, мабуть, дано схематичне зображення жіночої постаті (рис. 9).

Курган № 3, висотою 0,9 м і діаметром 34 м, споруджений для двох поховань маївського типу. Перше було в східній частині насипу, в овалоподібній ямі, обкладеній деревом та великим камінням (перший та єдиний випадок використання останнього). Похований лежав у скорченій позі на лівому боці, орієнтація східна. У головах знайдено гострореберний горщик, орнаментований під вінцями і по плічках наліпними валиками.

Могильна яма другого поховання має розміри 1,7×1,4 м і глибину 1,6 м. Її відкрито в західній полі, на відстані 3,2 м від центру кургану. Конструкція — рама з підтесаних колод діаметром 0,2 м та покрівля з обпалених плах. Нсбіжчика покладено на лівому боці з підігнутими в колінах ногами, орієнтований головою на схід. Перед обличчям лежав уламок гострореберного горщика, прикрашеного під вінцями і по ребру гладкими наліпними валиками.

Курган № 6, заввишки 1 м і діаметром захід — схід 36 м, містив вісім поховань, з яких до розглядуваного типу належить тільки одне № 6. Решта датується ранньо- та пізньозрубним часом.

Могильна яма маївського поховання прямокутної форми, розмірами 1,4×4 м та глибиною 0,7 м була розміщена у центрі і на рівні давньої денної поверхні мала перекриття з плах та кори. На дні встановлено раму з підтесаних колод діаметром 0,1 м, щільно припасовану до стінок могили. Дно вистелене корою. Дуже скорченний кістяк лежав на лівому боці, орієнтований головою на схід, обличчя повернуте на південь. Перед ним стояв ліпний, широко відкритий горщик з високими опуклими плічками, що плавно переходять в округлий тулуб. Зріз прямих вінців потовщений і утворює виступ. Верхня частина орнаментована поясом трикутників, повернутих вершинами у двох напрямках — вгору і вниз; нижче розміщено зигзаг. Дно прикрашено семипроменевою зіркою. Орнамент виконано відбитком персвитого шнура. Поверхня бурого кольору, лощена (рис. 8,7). Висота — 14 см, діаметр вінців — 20 см, денця — 8,5 см. Поряд стояла маленька конусоподібна посудина-плошка. Впускне поховання маївського типу досліджено також у кургані № 7 цієї ж групи, датованому сенеолітом. Яма підквадратної форми (1,9×1,8 м) мала глибину 1,2 м. На рівні давньої поверхні її вздовж перекривали міцні (до 0,5 м в діаметрі) колоди. Дно та стінки вистелені корою, яка також лежала безпосередньо на кістках поховання.

Тілопокладення здійснено на лівому боці з дуже підігнутими ногами; долоні підняті до рівня обличчя. Орієнтація північно-західна. На відстані 0,25 м на північ від похованого стояла велика ліпна корчага з ребристоопуклими плічками, розташованими на 1/2 висоти посудини, та відхиленими назовні вінцями. Поверхня вкрита червоно-рожевим ангобом.

Курганна група VI має у своєму складі п'ять насипів, розміщених поблизу насосної станції № 9. Поховання маївського типу відкрито у кургані № 2. Воно виявилось основним і єдиним. Висота насипу № 1—

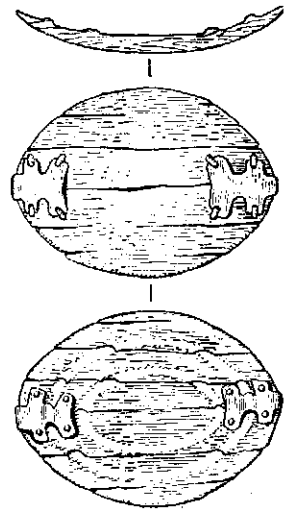

Рис. 9. Дерев'яне блюдо. Реконструкція.

7 м, діаметр захід — схід та південь — північ відповідно — 34,5 та 24 м. Поховання трапилося на відстані 1,85 м на захід від центру кургану. Могильна яма глибиною 1,6 м мала на рівні давньої поверхні розміри 1,1×0,85 м і прямокутну форму, а поблизу дна — трапцієподібну (довжиною — 1,35 м і з сторонами 0,95 та 0,8 м). Вздовж східної стінки ями проходив підбій глибиною 0,18 м.

Попелисті залишки кремації концентрувалися у південно-східному куті могили. У підбої стояла накрита щелепою коня посудина з кістками вівці. Це глибока миска з поступово загнутою до середини жолобчастою верхньою частиною. Остання орнаментована горизонтальною системою з'єднаних між собою фігур у вигляді ромбів, виконаних простим шнуровим штампом. Вище та нижче цієї композиції розміщено горизонтальні відбитки такого ж штамп. Є сліди сіро-жовтого ангобу низької якості. Висота миски — 17,5 см, діаметр вінець — 21,5 см, дещо — 9 см (рис. 8,8).

Крім описаних, окремі поховання маївського типу є у складі VIII—XIX курганних груп, а разом вони наявні у 15 досліджених могильниках. Все це дає можливість визначити поховання маївського типу, як сукупність археологічних пам'яток, що характеризуються такими рисами:

1. Насипи видовжені в широтному напрямку.

2. Культурна однорідність: з 26 досліджених курганів у 18 не було інших, крім маївських.

3. Наявність ритуальних майданчиків на рівні давньої поверхні із залишками вогнищ та похованнями черепів тварин (переважно коня).

4. Значна глибина могил (до 2,5—3 м) та їх розміщення переважно у східному секторі кургану.

5. Використання дерева в поховальних спорудах. Переважають зруби з плах чи колод, з'єднаних за допомогою пазів, укосів тощо. Максимальні розміри їх — 2,2×2,7 м, мінімальні — 1,2×0,8 м. Перекриття влаштувалися з чергуванням поздовжніх та поперечних плах і використанням частин стовбурів великого діаметра та очерету.

6. Наявність жертвовної їжі як в могилі, так і на перекритті зрубу з переважанням кісток коня.

7. Поховання являють собою як тілопокладення, так і тілоспалення. У першому випадку переважає положення на лівому боці із зігнутими ногами, які утворюють з тілом прямий кут (слабо скорчені), і долонями, покладеними перед обличчям. Орієнтація східна (в 31 похованні), з незначним відхиленням на південь (у п'яти випадках), північно-західна (у двох). У трьох випадках тілоспалення виявилось повним, у восьми — частковим.

8. Культ вогню, про який свідчать, крім тілоспалення, вогнища над похованнями та в насипу курганів.

9. Постійний склад інвентаря та порядок його розміщення в могилі. Найбільшу групу знахідок становить кераміка, яка супроводжувала 36 поховань з 37 і розміщувалася у головах або вздовж південної стіни зрубу, якщо посудин було більше однієї, а також траплялась у фрагментах в засипці могили. За технікою обробки весь посуд поділяється на простий, з грубою поверхнею та лощений (78%). За функціональним призначенням кераміка належить до кухонної та столової. Перша представлена банкоподібними посудинами та горщиками кількох типів.

I тип банок характеризується опуклими плічками і незначною стягнутістю горловини. Край вінець загнутий до середини, сплющений. Зрідка трапляється врізний чи шнуровий орнамент (рис. 10, 1—4).

II тип відзначається ледь наміщеною шийкою, лизько розташованими округлими плічками, сплющеним зрізом вінець, нижче якого та на рівні плічок є орнамент у вигляді гладких або розчленованих наліпних валиків. Різновид утворюють екземпляри з відігнутими назовні вінцями (рис. 10, 5—11).

III тип — широко відкриті банкоподібні посудини з високими ребристими плічками, видовженою нижньою частиною тулуба та потовщеним зрізом вінець. Орнаментовані наліпними валиками під вінцями та по ребру (рис. 10, 12—15).

IV тип — широко відкриті горщики біконічної форми з ребристими плічками, розташованими на 1/3 висоти посудини. Під вінцями і по пліч-

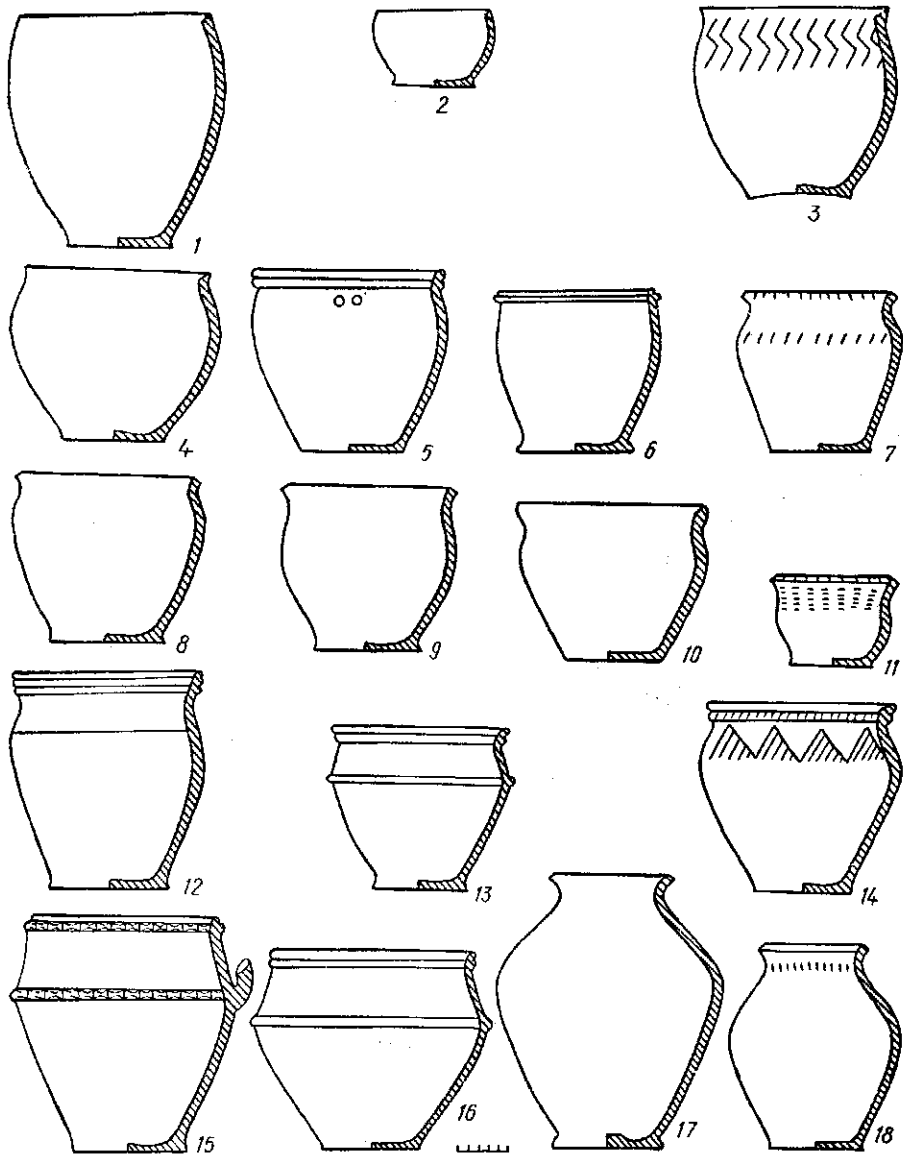

Рис. 10. Типи кухонного посуду:

1—4 — тип I; 5—11 — тип II; 12—15 — тип III; 16 — тип IV; 17, 18 — тип V.

ках розміщені наліпні валики. Він поділяється на два підтипи: перший — становлять екземпляри з відігнутими назовні вінцями, а другий — з прямо виділеною шийкою та уступчастими плічками (рис. 10, 16).

V тип утворюють посудини у формі корчаг. Вони мають звужену шийку, розтрублені вінця та максимальний діаметр тулуба на 1/3 висоти. Ангоб цеглисто-жовтий низької якості (рис. 10, 17, 18).

В цілому для кухонної кераміки характерне недбале формування, поверхня чорного чи бурого кольору, заглажена або частково лощена, рідше з розчосами.

Серед столового посуду наявні переважно гострореберні горщики з ретельно заглаженою лощеною поверхнею сіро-жовтого та темно-сірого кольору. До I типу належать широко відкриті присадкуваті миски з високими ребристими плічками (кут згину — 55—60°). Зріз вінець потовщено. Геометричний орнамент, розташований у надреберній зоні, виконано зубчастим штампом, відбитками простого та перевитого шнура тощо

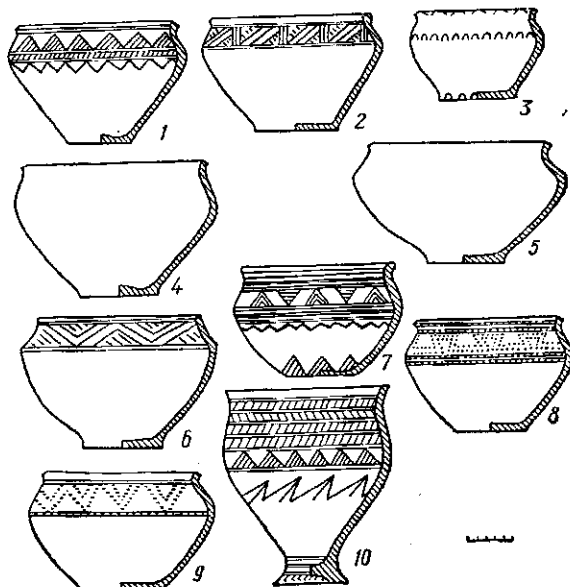

Рис. 11. Типи столового посуду: 1, 2 — тип I; 3—5 — тип II; 6 — тип III; 7 — тип IV; 8, 9 — тип V; 10 — тип VI.

(рис. 11, 1, 2).

II тип — це широко відкриті миски з високими заокругленоребристими плічками, відхиленими назовні вінцями, що мають сплюснений зріз, і незначний прогин стінок біля денця (рис. 11, 3—5).

III тип відрізняється від попереднього уступчастими плічками і плавним округленням тулубом. Обидва типи мають як неорнаментовані форми, так і геометричний орнамент по надреберній частині, виконаний відбитками перевитого шнура чи дрібнозубчастого штампу (рис. 11, 6).

IV тип представлено мискою з виділеними пря-

ми вінцями, заокругленим краєм, дуже опуклими плічками, що поволи переходять в округлий тулуб. Верхня зона та денце прикрашені геометричним візерунком за допомогою відбитків шнура (рис. 11, 7).

До V типу належать широко відкриті миски з округлоребристими плічками (трохи вище середини висоти) та відігнутим назовні під кутом 90° сплюсненим краєм вінець. Орнамент геометричний, прокреслений або у вигляді відбитків шнура (рис. 11, 8, 9).

VI тип — ситуподібна посудина з високими, відхиленими назовні вінцями, ребристоокруглими плічками, розміщеними вище середини висоти тулуба, з вузьким денцем і розтрубленим донизу піддопом. Лінійно-проглажений з дрібним карбуванням орнамент заповнює майже всю поверхню і зосереджується у горизонтальних зонах (рис. 11, 10).

Питання культурної атрибуції майської кераміки ускладнюється наявністю, з одного боку, рис, властивих багатоваликівій кераміці, а з другого — андронівській та ранньозрубній культурам. Кухонний посуд I і II типів має аналогії у відповідних типах банок ранньозрубної культури³ і в той же час зафіксований у таких добре датованих комплексах з багатоваликовою керамікою, як поховання № 3 з кургану № 26 могильника Дніпробуд⁴. Для посуду III—IV груп є аналогії в курганних похованнях степової України. Щодо останніх, то деякі дослідники вважають їх належними до пам'яток з багатоваликовою керамікою, а інші розглядають як український локальний варіант зрубної культури⁵.

Столовий посуд як за формою, так і за орнаментациєю близький до кераміки фєдорівського етапу андронівської культури Приуралля та

нурівського етапу цієї ж культури Центрального Казахстану⁶. Миски мають аналогії у гострореберних посудинах ранньозрубних пам'яток⁷. Ситулоподібний посуд аналогічний андронівській кераміці, в тому числі нечисленним знахідкам з території України⁸.

Характер маївської кераміки, на наш погляд, відбиває реальну історичну ситуацію, що складається у південно-східних районах Дніпровського Лівобережжя у середині II тисячоліття до н. е., коли місцеві племена пізньокатакомбного часу зазнали значного впливу з боку східних, андронівсько-зрубних племен.

Привертає увагу знахідка жаровні з типовим багатоваликковим орнаментом разом з глибокою мискою, що має близькі аналогії в комплексах федорівського етапу андронівської культури (група II, курган № 1). Йдеться про документальне встановлення одночасності відповідних пам'яток культури багатоваликової кераміки, що має принципове значення для вивчення процесу формування локальної зони зрубної культури.

Дальше посилення східного імпульсу приводить до появи у кераміці та поховальному обряді нових форм, відсутніх на дослідженій території у більш ранній час. Доказом цього є існування групи впускних поховань, територіально близьких маївським і дослідженим у 1968 р. Л. П. Криловою⁹ по трасі I черги Фрузенської зрошувальної системи. Банкоподібний посуд та горщики в складі їх супровідного інвентаря тожонні I—IV групам маївської кухонної кераміки, але ще зовсім немає гострореберних андронівсько-зрубних форм, а також дерев'яних поховальних споруд (рис. 12, 1—7).

Метал маївських поховань, представлений лише двома предметами — бронзовими голкою та шилом, не дає підстав для надійного визначення хронологічних співвідношень внаслідок надто широкого культурно-хронологічного діапазону цих предметів. До зіставлення з відповідними серіями Лобойківського скарбу, датованого XV ст. до н. е., слід підходити обережно, хоч останній знайдено в районі відкриття пам'яток маївського типу, прямий зв'язок з ними не встановлено.

Серед інших матеріалів слід відзначити крем'яне листоподібне вістря стріли з ледь наміченим тупим, незагостреним черешком, що походить з основного поховання I кургану II групи.

На думку С. Н. Братченка, цей тип характерний для східних територій поширення пам'яток культури багатоваликової кераміки, яку він датує для Подніпров'я XVI—XIV ст. до н. е.¹⁰ Для встановлення хронології маївських пам'яток важливе значення має також синхронізація їх з федорівським і нурівським етапами андронівської культури та ранньозрубними пам'ятками часу Покровських та Уразметовських курганів. Останні, як вважає ряд дослідників, одночасні з пам'ятками сейминсько-турбинського типу та Бородинським скарбом, датованим (відповідно до хронології старших Мікенських гробниць) XVI—початком XV ст. до н. е.¹¹ До цього часу О. М. Лесков відносить найдавніші зрубні поховання України¹².

Таку дату підтверджує і звичай поховання у зрубках, типовий для маївських пам'яток. О. О. Кривцова-Гракова на підставі аналізу кераміки і наявності вохри вважає, що цей звичай з'явився наприкінці періоду побутування полтавкинської культури і продовжував існувати у ранньозрубний час. М. Я. Мерперт, характеризуючи етапи розвитку зрубної культури у середньому Поволжі¹⁴, відзначав, що зруби зникають тут у другій половині II тисячоліття до н. е. Таким чином, час їх існування обмежується раннім етапом у розвитку зрубної культури Поволжя.

Цим же часом, тобто серединою II тисячоліття до н. е., датуються поховання у зрубках з території України¹⁵. Район їх поширення досить широкий — Сіверський Донець, Приорелля, Південне Подніпров'я. Але зіставлення маївських і донецьких зрубів свідчить, що незважаючи на схожість у їх побудові і деяких елементах ритуалу, меншою мірою це-

простежується у таких важливих ознаках культурної належності, як орієнтація поховань та склад супровідного інвентаря. Для Донеччини властива західна орієнтація (в Ізюмській групі— 21 поховання з 37, у Бахмутській — 3 з 5) ¹⁶. На відміну від маївських пам'яток кераміка супроводжувала лише незначну частину поховань: в Ізюмській групі — 13

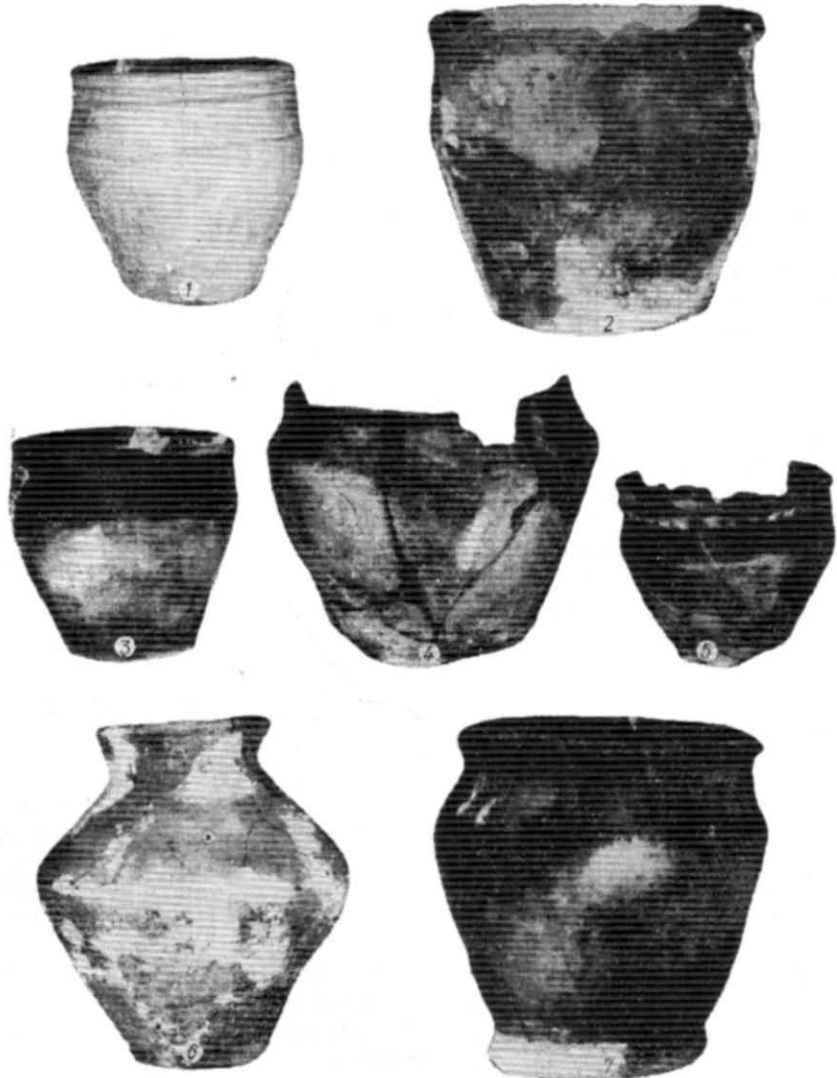

Рис. 12. Посуд з курганных поховань району І черги Фрунзенської зрушувальної системи. Розкопки Л. П. Крилової.

з 37, у Бахмутській — тільки 2 з 5. При цьому В. О. Городцов відзначав перевагу гострорєберних посудин, орнаментованих відбитками шура. Посудини банкоподібних форм з ребристоокруглими чи уступчастими плічками і орнаментом у вигляді наліпних валиків, характерні для маївських матеріалів, на Дінці не перевищують 10% ¹⁷. Тільки дві посудини (с. Камішевахі, курган № 7) мали валиковий орнамент ¹⁸.

Різним був і склад стада: в остеологічних матеріалах з Донеччини переважає вівця та велика рогата худоба, в маївських — кінь. Все це дає можливість припустити різні шляхи формування зрубної культури Донеччини та Степового Лівобережжя, що стосується також і більш південних районів України ¹⁹. Найближчими до маївських слід вважати

орільські зруби (Червона Могила поблизу с. Котовка), але вони, на жаль, недостатньо досліджені²⁰.

Остаточо з'ясувати питання про місце маївських пам'яток у системі археологічних культур пізньої пори бронзового віку України навряд чи можливо на сучасному етапі дослідження. Безсумнівним є лише те, що ці пам'ятки пов'язані зі складним процесом формування зрубної культурно-історичної області і передують сабатинівським пам'яткам, у виникненні яких, на нашу думку, вони брали безпосередню участь²¹.

Локальний маївський тип (культура) виник на основі консолідації двох компонентів — місцевої культури середньобронзової доби, що характеризується багатоваликвою керамікою, та андронівсько-зрубного інфільтрату. В цьому розумінні поняття «ранньозрубна культура» набуває цілком конкретного змісту.

¹ О. А. Кривцова-Гракова. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы.—МИА, № 46. М., 1955, с. 110—132; Д. Я. Телегин. Питання відносної хронології пам'яток пізньої бронзи Нижнього Подніпров'я.—Археологія, т. XII. К., 1961, с. 14.

² И. Ф. Ковалева. Отчет Фрунзенской экспедиции за 1972 г.—НА ИА АН УРСР, фонд експедицій, спр. 7189.

³ О. О. Кривцова-Гракова. Вказ. праця, с. 27.

⁴ M. Gimbutas. Bronze age cultures in Central and Eastern Europe. Paris, London, 1965, с. 504.

⁵ С. С. Березанская. О погребениях культуры многоваликовой керамики.—МАСП, 4. Одесса, 1962, с. 5—15; Б. А. Латыпин. К вопросу о памятниках с так называемой многоваликовой керамикой.—АС, вып. 6. Л., 1964, с. 53—71.

⁶ Андроновская культура. Памятники западных районов.—САИ, вып. 3—2. М., 1966, табл. I, 3, 5; IV, I, 3 и др.; Древняя культура Центрального Казахстана. Алма-Ата, 1966, с. 62, табл. I; с. 77; табл. V и др.

⁷ О. О. Кривцова-Гракова. Вказ. праця, с. 28—29; А. М. Лесков. Раскопки курганов на юге Херсонщины и некоторые вопросы истории бронзового века Северного Причерноморья.—Памятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР. К., 1967, с. 16.

⁸ М. Я. Рудинський. Археологічні збірки Полтавського музею. Збірник Полтавського музею, т. I. Полтава, 1928, с. 15, табл. 3.

⁹ Л. П. Крылова. Отчет Днепропетровского исторического музея за 1968 г.—Архив ДИМ.

¹⁰ С. Н. Братченко. Багатощарові послиєння Лівенцівка I на Дону.—Археологія, т. XXII. К., 1969, с. 229.

¹¹ Н. Я. Мерперт. Срубная культура южной Чувашии.—МИА, № 111. М., 1966, с. 21; К. Ф. Смирнов. Археологические данные о древних всадниках Поволжско-Уральских степей.—СА, № 1. М., 1961; О. Н. Бадер. Древнейшие металлурги Приуралья. М., 1964; G. Milonas. Ancient Mycenae the Capital city of Agamemnon. Princeton, 1957, с. 181. S. Marinatos. Crete and Mycenae. London, 1960, с. 177.

¹² О. М. Лесков. Вказ. праця, с. 17; Археологія Української РСР, т. I. К., 1971, с. 406—413, рис. 115, 1—9.

¹³ О. О. Кривцова-Гракова. Вказ. праця, с. 19.

¹⁴ Н. Я. Мерперт. Из древнейшей истории Среднего Поволжья.—МИА, № 61. М., 1958, с. 72.

¹⁵ О. М. Лесков. Вказ. праця, с. 17.

¹⁶ В. А. Городцов. Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии.—Труды XII АС, т. I. М., 1905; його ж. Результаты археологических исследований в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии.—Труды XIII АС. М., 1906, с. 279.

¹⁷ Підрахунки за вказ. працями В. О. Городцова.

¹⁸ В. А. Городцов. Результаты археологических исследований в Бахмутском уезде..., с. 362—364.

¹⁹ Э. А. Федорова-Давыдова. Раскопки курганов в Голопристанском районе в 1962 г.—Памятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР. К., 1967, с. 44—49; В. И. Бидзиля, Ю. В. Болтрик, В. В. Отроценко, Э. В. Яковенко. Работы Запорожской экспедиции.—Археологические открытия 1972 г. М., 1972, с. 259.

²⁰ Д. И. Эварницкий. Курганы у р. Орели Екатеринославской губернии. Труды VIII АС. М., 1897, с. 328—330.

²¹ И. П. Шарафутдинова. К вопросу о сабатиновской культуре.—СА, № 3. М., 1968, с. 33; її ж. Племена Степного Поднепровья в эпоху поздней бронзы. Автореферат кандидатской диссертации. К., 1975, с. 10, 12.

И. Ф. КОВАЛЕВА, С. С. ВОЛКОВОЙ

(Днепропетровск)

Маевский локальный вариант срубной культуры

Резюме

Авторы, основываясь на материалах археологических исследований, проводимых Днепропетровским университетом в степном левобережье Днепра, выделяют локальную группу курганных погребений, для которых предлагают название маевского локального варианта раннесрубной культурной общности. Совокупность признаков погребального обряда и инвентаря позволяет датировать их XV—XIV вв. до н. э. и рассматривать эти памятники как самобытное явление, возникающее на основе консолидации двух компонентов — местной культуры эпохи средней бронзы, характеризуемой многоваликовой керамикой, и андроновского инфильтрата.

М. М. ЧЕРЕДНИЧЕНКО

(Київ)

Характерні риси зрубних поселень Подоння

Одним з важливих районів території зрубної культури є Подоння (маються на увазі Дон та Сіверський Донець), що зв'язувало Лісостеп зі Степом та Кавказом, Поволжя — з Причорномор'ям. Отже, вивчення пам'яток цієї території має велике значення для розуміння зрубної культури в цілому.

У даному випадку розглядається один тип зрубних пам'яток Подоння — поселення і тільки в такому аспекті: топографія, розміри, планування житла. Поселення ранньозрубного часу розташовуються часто на місцях, обраних явно з врахуванням інтересів захисту. Вони знайдені як на підвищеннях корінного берега річки (група поселень поблизу с. Підгірне), так і на його низьких заболочених ділянках (в околицях с. Капітанове) ¹.

На високих берегах річок поселення займають миси від 5—10 м до 20 м висотою, обмежені з двох боків глибокими стрімкими ярами. На чизьких берегах (заввишки від 2 до 5 м) для них обирались ділянки, захищені з трьох боків водою або ж грузьким болотом. Іноді поселення були виявлені там, де в давнину існували острівці.

Пам'ятки першої групи (на мисах) типові для відкритої, безлісної місцевості. У лісистих районах звичайні поселення другої групи. Таким чином, топографія кожного з них визначалась конкретними мікроландшафтними умовами, які бувають різними навіть в одній географічній зоні. Тому не можна вважати, що лише ділянки на мисах обрані мешканцями з врахуванням інтересів захисту, оскільки тут є природні укріплення — глибокі яри. Справа в тому, що утворення таких ярів не характерне для ліистої місцевості ². Отже, топографія поселень свідчить про те, що в ранньозрубний час на території Дону та Сіверського Дінця потреби захисту відігравали далеко не останню роль. Вибір місця — незалежно від того, чи на високому, чи на низькому березі — завжди мав на меті зайняти придатну для оборони територію. Існувала проблема захисту напільного боку як найбільш уразливого місця в обороні поселення, а для цього потрібне було спорудження штучних укріплень. Прикладом застосування захисних споруд поряд з природними нерешкода-